

Judaskyssar

*Om den biografiska läsarten
hos Schopenhauers lärjungar och kritiker*

Tobias Dahlkvist

När hegelianen och filosofihistorikern Kuno Fischer 1893 gjorde Schopenhauer till föremål för ett band i sin stora *Geschichte der neuern Philosophie* skildrade han honom som den siste representanten för en epok på väg mot sin undergång: ”Jag skriver historien om den yngste och siste filosofen tillhörande den stora period som utgick omedelbart från Kant och grundlades år 1781 genom Kritik av det rena förnuftet.”¹ Detta är ett vanligt synsätt på Schopenhauers filosofi: oavsett om man understryker likheterna mellan honom och den tyska idealismen (viljan att föra tillbaka fenomenvärlden på en enhetlig princip), eller om man i hans stora avsteg från den (hans systems grundval är inte förnuftet utan en totalt irrationell princip: viljan) ser idealismen som något övervunnet, kan han betraktas som den tyska idealismens slutpunkt.² Schopenhauers filosofi är den tyska idealismens svansång. Eller om man så vill dess dödsrosslingar.

Ännu en bit in på 1900-talet kunde Schopenhauer skildras som den störste moderne tänkaren vid sidan av Kant.³ Redan runt 1920 har han dock förvandlats till en filosofihistorisk kuriositet. Det är lätt att konstatera att filosofin i början av 1900-talet tog en vändning från metafysik till språkfilosofi som gjorde Schopenhauers tänkande obsolet. Det är heller inte svårt att inse att den pessimism som gjorde honom berömd i den relativt fredliga och välmående *Nachmärz*-perioden i mitten av 1800-talet var mindre aptitlig när världskrig rasade. Men jag vill i denna uppsats visa att en annan viktig faktor till att det var så lätt att göra sig av med Schopenhauer står att finna hos Schopenhauers tidiga lärjungar. Hos dem grundläggs en utpräglat biografisk läsart genom att de hellre gnabbades om vem som var mästarens favorit än försökte förstå hans tänkande; en läsart som sedermera kom att fungera väldigt väl för kritiker som ville avfärda Schopenhauers tänkande som fegt eller sjukligt på grund av dess pessimism.

Det skall genast sägas att det naturligtvis inte är något unikt för Schopenhauer att han lästes biografiskt. Det är något som hör tiden till, och för Schopenhauers del tillkommer en demonisk karisma och ett liv med en tragisk dramaturgi som gör intresset för hans levnad osedvanligt stort. Men även med hänsyn tagen till det går denna tendens i Schopenhauers fall särskilt långt: hans tänkande reduceras till en psykologisk idiosyn-

krasi av hans anhängare i nästan lika hög grad som av hans motståndare. Med utgångspunkt i hur några av Schopenhauers tongivande lärjungar förstod hans filosofi och särskilt hans pessimism kommer jag att försöka visa att man hos dem finner kärnan till de argument som Schopenhauers kritiker tar till för att kunna avfärda hans filosofi.

I en viktig mening gör Schopenhauer inte anspråk på någon särskild originalitet. Våldigt mycket av hans filosofi är bearbetningar av andra tänkares idéer: hans system i stort bygger på Kant, i hans estetik spelar också platonskt tankegods en stor roll, man finner tydliga spår av hans läsning av de franska 1700-talsmoralisterna eller av Hume. Allt detta ligger i öppen dager: Schopenhauer försöker inte bara inte dölja vilka han inspirerats av, utan han understryker det tvärtom. I andra bandet av *Die Welt als Wille und Vorstellung* finner man en mängd författare och tänkare som Schopenhauer citerar som exempel på föregångare. Schopenhauer menar att alla stora andar i grunden delar hans uppfattning om livet som ett lidande,⁴ men att filosoferna före honom sett vissa aspekter klart och riktigt men misslyckats med att foga dem samman; medan däremot författarna och konstnärerna har en intuitiv insikt som de gestaltat men som saknar den abstrakta filosofiska kunskapens rationalitet. Egentligen går inte Schopenhauers anspråk på originalitet längre än så. Men det är å andra sidan långt nog. Filosofins syfte, skriver Schopenhauer i första bandet av *Die Welt als Wille und Vorstellung*, är just att översätta åskådliga kunskaper till abstrakta:

Visserligen skulle man kunna säga att var och en utan vidare hjälp inser *vad* världen är, eftersom han själv är det kunskapssubjekt vars föreställning denna är: och i så måtto vore detta sant. Men denna kunskap är åskådlig, är *in concreto*: att återge densamma *in abstracto*, att upphöja det successiva föränderliga åskådandet och överhuvud taget allt det som det vida begreppet *känsla* omfattar och betecknar blott negativt som ett ej abstrakt, tydligt vetande, till en sådan, till en permanent förnuftskunskap, är filosofins uppgift.⁵

Den uppdelning som Schopenhauer här gör mellan åskådlig (i andra sammanhang talar han om intuitiv) kunskap och abstrakt kunskap (*abstrakte Erkenntnis* eller *Wissen*) är helt central och tematiseras på flera plan i hans verk. Den åskådliga kunskapen kan verka som motiv för viljan medan den abstrakta kunskapen inte kan det; den abstrakta kunskapen är däremot språklig och därmed möjlig att bevara och kommunicera medan den åskådliga kunskapen till sitt väsen är ordlös. Schopenhauers filosofi består alltså rakt igenom av abstrakt kunskap. Det innebär att Schopenhauers etik exempelvis inte syftar till att föreskriva hur man bör handla utan att förklara det moraliska handlandets mekanismer. Den askes som för Schopenhauer innebär befrielsen från viljan är heller inte något som han påbjuder eller ens rekommenderar: han vill helt enkelt

beskriva hur det går till när insikten att livets oundvikliga lidande blir till ett motiv att negera livet.

Det är i ljuset av detta man måste se Schopenhauers pessimism. Kärnan i pessimismbegreppet hos Schopenhauer är insikten att existensen inte kan rättfärdigas.⁶ Den kan inte rättfärdigas eftersom livet ytterst sett är vilja och viljan alltid, med nödvändighet, är otillfredsställd: det är därför alltid bättre att inte existera än att göra det. Den som nått intuitiv kunskap om detta kan negera tillvaron: han eller hon upphör att vilja och tynar därför bort. För den som däremot – som Schopenhauer – nått en abstrakt kunskap om samma sakförhållande förändras livet inte alls. Däremot kan den kunskapen föras vidare, den kan skrivas ned och bli föremål för filosofiska studier. Den abstrakta kunskapen att tillvaron inte kan rättfärdigas är med ett ord detsamma som filosofisk pessimism. Därför kan Schopenhauer förklara den egna filosofin vara en rationell motsvarighet till kristendomen (eller till buddhismen). I ålderdomsverket *Parerga und Paralipomena* (1851) skriver han exempelvis: ”Kristendomens moraliska resultat, ända till den högsta askesen, finner man hos mig rationellt begrundat och med hänsyn till tingens sammanhang; medan de i kristendomen grundas i blotta fabler.”⁷

Detta är viktigt att ha i åtanke när man diskuterar Schopenhauers mottagande. Hans originalitetsanspråk går inte längre än att han menar sig ha gett en teoretisk förklaring till tillvaron och det lidande som är dess grundvillkor. Men denna insikt menar han sig alltså i grunden dela med alla stora andar, de må sedan vara konstnärer, religiösa mystiker eller filosofer. Schopenhauer har fogat samman kunskaper och har översatt intuitiva insikter som människan alltid burit på till ett abstrakt filosofiskt system. Detta är filosofins uppgift: Schopenhauer menar sig därmed i allt väsentligt ha löst filosofins problem. Men detta innebär samtidigt att han helt avsvär sig alla normativa anspråk. Det är helt förenligt med Schopenhauers filosofi att han skildrar försakelsen som den enda vägen bort från livets lidande samtidigt som han frossade i feta såser och besökte bordeller; det är helt förenligt med Schopenhauers filosofi att han skildrar medlidandet som den centrala dygden samtidigt som han själv var en grälsjuk och egoistisk person. Schopenhauer var filosof, och just därför ingen vishetslärare.

Under lång tid förblev Schopenhauer fullständigt okänd. Även om *Die Welt als Wille und Vorstellung* recenserades några gånger kort efter utgivningen 1818 – särskilt Jean Paul yttrade sig positivt – makulerades större delen av förstaupplagan osåld efter några år (de återstående exemplaren betingar sexsiffriga priser på antikvariat idag).⁸ Men från 1850-talet växte en läsarskara fram; under de sista åren av hans liv och än mer under en trettioårsperiod efter hans död steg intresset för honom alltmer. Dessvärre visade det sig att den flit som de personer som ville sprida hans lära visade upp inte ägde någon motsvarighet i filosofiskt djup.

Den engelske filosofen John Oxenford's artikel "Iconoclasm in German philosophy" i *The Westminster review* 1853 brukar räknas som startskottet för den verkliga receptionen av hans tänkande.⁹ Artikeln översattes snabbt till tyska och publicerades av *Vossische Zeitung*. Oxenford är i grunden kritisk till Schopenhauer: han beundrar hans klara stil som skiljer honom från Hegel och övriga tyska idealister ("Anything more profitless than the second-rate works belonging to the various schools of German philosophy cannot be found in the whole compass of literature"¹⁰) men han betraktar ändå framstegsvänligheten hos idealisterna som mera sympatisk och värdefull än Schopenhauers pessimism.

Oxenford's pessimismbegrepp är ytterligt vagt: han väver ihop förfallstankar, politisk uppgivenhet och en antileibnitiansk uppfattning om vår värld som den värsta möjliga (och vad det innebär ges ingen närmare förklaring) till en pessimism. I första hand, tror jag man får säga, är pessimismen en politisk kategori för Oxenford. Han sätter pessimismen i motsatsställning till det liberala sinnelagets förhoppningar om en utveckling som eliminerar lidande och ofrihet.¹¹ Denna vaghet är mycket typisk för den tidiga Schopenhauerreceptionen. Inte minst kan man hos flera av Schopenhauers mest hängivna anhängare finna flera som hade stora problem att förstå, för att inte tala om att ta till sig, hans pessimism. Till Schopenhauers första lärjungar (han talade själv om sina anhängare som evangelister och apostlar) hörde den polskfödde filosofen Julius Frauenstädt (1813–1879).¹² Genom Schopenhauers förordnande kom han efter dennes död att förvalta hans skrifter; alltjämt är den kritiska utgåva som de flesta Schopenhauerforskare inklusive undertecknad använder baserad på Frauenstädt's utgåva av Schopenhauers verk från 1873/74. Men han försökte också bidra till att göra Schopenhauer känd genom egna skrifter om honom.

Frauenstädt's första Schopenhauerskrift, *Briefe über die Schopenhauer'sche Philosophie* från 1854 var det första större arbetet om Schopenhauer överhuvudtaget. Dessa "brev", 28 till antalet, är ett slags korta essäer som skall belysa någon aspekt av Schopenhauers filosofi. Anspråket är visserligen att som han skriver i förordet ge en "trogen, objektiv bild av den schopenhauerska filosofin" ("ein treues, objectives Bild der Schopenhauer'schen Philosophie")¹³ men i regel tar Frauenstädt någon av Schopenhauers talrika bilder som utgångspunkt för en utläggning som – därom råder stor enighet bland senare bedömare – endast undantagsvis bidrar till förståelsen av hans tänkande. Av central betydelse för hans retorik och argumentation är att han under fem månader vistats tillsammans med Schopenhauer och fört filosofiska samtal med mästaren, och därför "väl måste ha trängt djupare in hans systems egentliga och sanna mening än någon annan".¹⁴

Det finns hos Frauenstädt en påtaglig motvilja mot pessimismen hos Schopenhauer, och – vilket antagligen går hand i hand med denna – en

vilja att anpassa hans tänkande till kristendomen. Han ser ett världsförakt sprunget ur en kärlek till världen som kärnan i såväl Schopenhauers filosofi som kristendomen. Pessimismen är därför ingen nödvändig slutsats. När Schopenhauer i *Die Welt als Wille und Vorstellung* diskuterar användandet av begreppen gott och ont och kommer fram till att vi med gott brukar beteckna det som gagnar oss och ont det som skadar oss gör Frauenstädt detta till utgångspunkt för ett försök att relativisera hans pessimism:

Men av detta framgår att optimismen och pessimismen endast innehåller *relativt* giltiga utsagor om världen, endast avlägger vittnesbörd om optimistens och pessimistens viljeriktning. Den som världen och livet tillfredsställer, den finner dem naturligtvis goda, och följaktligen omfamnar de inom etiken eudaimonismen, men avlägger därigenom bara vittnesbörd om sitt världsliga, livet älskande och bejakande sinnelag. Den som omvänt, det må vara genom tungt eget lidande (*deuteroplous*) eller genom medkänsla med främmande lidande, smakat livets bitterhet, den kommer att finna denna värld och livet i den uselt, följaktligen inom etiken vara fäst vid resignationen och världsövervinandet.¹⁵

Detta är inte någon liten detalj i Schopenhauers system som Frauenstädt menar sig korrigera utan det är en fundamental invändning. Den upphäver skillnaden mellan åskådlig och abstrakt kunskap; utan att han förefaller riktigt medveten om det underkänner Frauenstädt Schopenhauers filosofi. För om endast den är en äkta pessimist som förnekar livet blir Schopenhauers pessimism till en förljugen pose. Denna invändning skulle komma att tas upp av Schopenhauers kritiker, och snart nog bli ett av deras favoritargument mot honom.

1862, två år efter Schopenhauers död, publicerade Wilhelm Gwinner (1825–1917) den första egentliga levnadsteckningen över honom, *Arthur Schopenhauer aus persönlichem Umgange dargestellt*.¹⁶ Gwinner var till professionen jurist, liksom Schopenhauer var han bosatt i Frankfurt, och stod från det tidiga 50-talet i vänskaplig relation till honom. Han blev också Schopenhauers testamentsexekutor i samband med dennes död.¹⁷ Undertiteln till Gwinners bok utlovar ”en blick på hans liv, hans karaktär och hans lära”; men av dessa tre storheter ägnar han klart minst uppmärksamhet åt läran. Av de elva kapitlen i förstaupplagan av Gwinners bok handlar egentligen bara ett om Schopenhauers filosofi, och ett om hans politiska uppfattning. De övriga nio kapitlen handlar om Schopenhauers person och liv; det sista handlar rentav om filosofens skalle.¹⁸

Gwinner beskriver flera gånger Schopenhauer som pessimist, men hans begreppsbruk är påfallande vagt: vid några tillfällen är det Schopenhauers uppfattning om människornas uselhet som är pessimistisk, medan det annorstädes är fråga om en form av poetisk *Weltschmerz* som han delar med en rad av 1800-talets romantiker: ”Chateaubriands och Lord Byrons

poetiska pessimism bildar när de satts i förbindelse med Schopenhauers filosofiska pessimism verkligen en sällsam ouvertyr till vårt handlingsrika århundrade!”¹⁹ Även om Gwinner till skillnad från Frauenstädt inte tar avstånd från Schopenhauers pessimism är det från hans användande av termen pessimism tydligt att han inte förknippar det med ett specifikt begrepp utan snarare en subjektiv läggning. Han är med det rätt typisk för den tidiga Schopenhauerreceptionen: han gör ett vagt, man frestas säga förfilosofiskt, bruk av ordet.

Gwinners förmåga att förstå och ge en god bild av Schopenhauers pessimism tycks med andra ord ha varit tämligen begränsad. Och i grunden är det heller inte i kraft av sitt filosofiska skarpsinne som Gwinner menar sig kallad att skriva boken, utan genom sin personliga relation till Schopenhauer.²⁰ En mycket stor del av de anekdoter om Schopenhauer som alltjämt är i omlopp har sitt ursprung hos honom. Inte minst finns hos Gwinner en vilja att förklara Schopenhauers pessimism med hans känsliga sinnelag som vi skall se kom att bli normerande.

Året efter Gwinners bok gav Frauenstädt tillsammans med en annan av Schopenhauers anhängare, publicisten Ernst Otto Lindner (1820–1867), ut en väldig bok avsedd att korrigerera de många felaktigheter som de menade att Gwinners bok innehöll. Denna skrift, *Arthur Schopenhauer. Von ihm. Ueber ihn*, bestod av en polemisk text av Lindner som försöker visa att Gwinner varken förstätt Schopenhauers filosofi eller lyckats ge en levande bild av hans person, och av en text av Frauenstädt där han delger sina minnen av Schopenhauer och de samtal som han förde med honom. Dessutom innehåller den en rad brev och efterlämnade anteckningar från Schopenhauer.

I mångt och mycket handlade Frauenstädts och Lindners bok om positionering. Särskilt Lindner bemödar sig om att förringa värdet av Gwinners mångåriga vänskap med Schopenhauer: att han talade mer med honom under dennes sista år ger Gwinner ingen anledning att tro sig kunna presentera en sann bild av Schopenhauer och hans lära.²¹ Frauenstädt å sin sida framhäver värdet av de samtal han förde med Schopenhauer under sin fem månader långa vistelse i Frankfurt 1846. Trots att han första gången kom vid en tidpunkt när Schopenhauer arbetade beviljades han audiens, och fick sitta intill den store filosofen i dennes soffa: ”Även om Schopenhauer som regel inte brukade ta emot besök vid denna timme, eftersom det var hans arbetstid, gjorde han dock ett undantag för en gäst av mitt slag, och lät mig sätta mig intill honom på soffan och pladdrade med mig i gott och väl en timme.”²² Gwinner svarade med en liten bok utgiven samma år, där han bland annat hånfullt antyder att Schopenhauer fördrog kontakt med Lindner och Frauenstädt endast i den mån de kunde vara av nytta för honom men alls inte tilltrorde dem något filosofiskt sinnelag.²³ Den personliga kontakten är uppenbarligen av stor betydelse för deras auktoritet, om också de samtal som Schopenhauer

förde med dessa herrar uppenbarligen rörde rätt banala ting. ”Vi talade om hunden”, berättar Frauenstädt exempelvis. ”Hunden, sade Schopenhauer, är egentligen och ursprungligen ett rovdjur. Det är människan som fostrat och format honom till vad han är, till ett tamt husdjur. Om det inte funnes hundar, tillfogade han, skulle jag inte vilja leva.”²⁴

1876 gav Frauenstädt ut en ny samling brev – denna gång 46 till antalet – om den schopenhauerska filosofin: *Neue Briefe über die Schopenhauer'sche Philosophie*. Han menar att den första samlingen var en framställning av Schopenhauers tankar, men tiden var nu mogen för en kritik av dem.²⁵ Ånyo är det pessimismen som Frauenstädt riktar sin kritik mot. Han menar att Schopenhauers syn på viljan som källan till lidande är alltför ensidig: när viljan uppfylls innebär det inte lidande utan glädje: ”Att det inte finns någon *permanent* uppfyllelse av viljan må vara riktigt; men därur följer inte att världen är uppfylld av *lidande*. Ty det finns dock onekligen också *uppfyllelser* av viljan, om de också inte varar för evigt.”²⁶ För Schopenhauer innebär det alltid en besvikelse när viljan uppfylls: eftersom viljan som ting i sig är en är det mål som den strävar efter illusoriskt, vilket man blir varse när man når sitt mål. Detta underkänner Frauenstädt helt: pessimism och optimism är för honom lika skeva betraktelsesätt. Liksom han gjorde i den första brevsamlingen försöker han också här relativisera pessimismen. I det fyrtiofemte brevet kommer han fram till att Schopenhauer egentligen inte var pessimist eftersom han i sin filosofi skildrar hur frälsningen från lidandet genom askesen går till: ”Men den som talar så, den som finner en *frälsande* princip i världen och håller dess genombrott för möjligt, är egentligen inte längre någon *pessimist*. Ty den egentliga pessimismen slutar med *förtvivlan*.”²⁷ Man kan lätt konstatera en oförmåga hos Frauenstädt att ta till sig Schopenhauers pessimism. Helt tydligt är den något som han vill förklara bort, gallra ut ur systemet.

I lägre grad gäller något liknande för Gwinner. Hans *Arthur Schopenhauer aus persönlichem Umgänge dargestellt* var en memoarbok där Schopenhauers lära förs tillbaka på hans personlighet och där allehanda anekdoter ur hans liv berättas. När det blev dags för en andra upplaga av boken valde han att arbeta om den i grunden, till en renodlad biografi. Redan omfånget visar att det är en helt annan bok: de 239 sidor som den första utgåvan bestod av har i *Schopenhauers Leben* som den omarbetade versionen fick heta växt till 635 sidor. Som biografi är den ännu läsvärd, och inte minst den allra grundligaste av de många levandsteckningarna.²⁸ Men Gwinner nöjer sig inte med att skildra Schopenhauers liv, utan söker i hans personlighet efter en nyckel till verket. Så är Schopenhauers högt drivna känslighet en återkommande faktor som förklarar hans pessimism. Att liksom Buddha som ung gosse ha konfronterats med lidande, åldrande och död skildrar Schopenhauer själv som utgångspunkten till hans filosofi.²⁹ Gwinner gör samma jämförelse – den är en grundtopos i Schopenhauerlitteraturen – men han lyfter fram känsligheten för det främmande

lidandet som en förutsättning för att det skall göra intryck, och ger därigenom anekdoten en långt mera subjektiv prägel än Schopenhauer gör.³⁰

Schopenhauer själv menade sig vara filosof, inte helgon. Han hade gjort en teoretisk beskrivning av världen som var sann och riktig. Som alla filosofiska system kräver det en viss ansträngning för att förstå, men det kräver ingenting annat än att man tillgodogör sig dess beståndsdelar. Någon kommentar eller introduktion till tankarna behöver läsaren egentligen inte, som Schopenhauer med en kraftfull bild understryker i *Parerga und Paralipomena*: ”Att istället för att läsa filosofernas egna verk läsa allehanda framställningar av deras lära eller överhuvudtaget filosofihistoria är som om man skulle vilja låta någon annan tugga maten åt en.”³¹ Systemet föreligger som ett avslutat helt, oberoende av dess upphovsman. Utifrån Schopenhauers synpunkt är tanken att en förståelse av hans personlighet skulle behövas eller ens bidra till förståelsen av hans filosofi befängd. Likväl var det just det som kom att bli den dominerande uppfattningen; och dess rötter står helt tydligt att finna hos dessa hans lärjungar.

I anslutning till Frauenstädt, Lindner och Gwinner kom Schopenhauerlitteraturen i det sena 1800-talet nämligen att bli starkt biografisk. I sig är det naturligtvis ingenting unikt: det var som sagt en tid när studiet av författare och tänkare i stor utsträckning skedde på biografisk grundval. Men i Schopenhauers fall är denna läsart särskilt stark. När den tyske pedagogen Friedrich Paulsen i en essä om Schopenhauer från 1882 motiverar att han uppehåller sig så mycket vid dennes person summerar han en tendens i tiden: Paulsen understryker att det alls inte handlar om något otillbörligt intresse vid privatangelägenheter, utan att han vill lyfta fram de i filosofens personlighet liggande förutsättningarna för förståelsen av hans tankar; ty ”det finns ingen mera personlig filosof än han”.³²

Denna biografiska läsart är ännu mera utpräglad hos några av Schopenhauers kritiker framemot sekelskiftet. Ett viktigt exempel är Kuno Fischers inledningsvis citerade filosofihistoria. Fischers bok inleds med en biografisk del, där särskilt det åttonde kapitlet, i vilket Fischer argumenterar för att Schopenhauers karaktär är ett mycket intressant problem, visar hur Frauenstädts och Gwinners läsart passade Schopenhauers motståndare alldeles ypperligt. Aldrig är motsättningen mellan liv och lära så stor som hos Schopenhauer menar Fischer: med sin begåvning, sin rikedom, sin hälsa, sitt färdigställande av ett stort verk vars värde han var viss om, sin goda sömn, sin hastiga och smärtfria död var han, så pessimist han var, ”en av de lyckligaste människor som någonsin levt”.³³ Fischer säger sig inte alls mena att Schopenhauers pessimism var förljugen, men den var något som han iakttagit utifrån, inte själv upplevt: ”han lärde och framställde pessimismen, han upplevde och uthärdade den inte; han var pessimismens åskådare och för all del dess skådespelare och diktare, men

inte dess huvudperson och hjälte”.³⁴ (Detta argument missar dock helt målet: Schopenhauer menar ju att det är själva existensen som är plågsam; att han levde ett lyckligt liv talar om något *för* pessimismen eftersom det visar att inte ens en maximalt privilegierad människa kan undgå lidandet.)

Frauenstädtts argument att Schopenhauer inte var pessimist eftersom han inte levde i enlighet med pessimismen har alltså tagits ett steg längre hos Fischer. Det är inte bara så att vi inte bör ta så allvarligt på pessimismen, som Frauenstädt menade, utan Schopenhauers hela filosofi faller när han inte lever upp till den.³⁵ Vidare söker Fischer i Schopenhauers psykologi efter förklaringar till hans åsikter. Alldeles särskilt gäller detta för pessimismen, som genomgående skildras som resultatet av feighet. ”Det finns inget mera fruktansvärt än fruktan, sade Bacon. Tapperheten befriar oss från ödet, fruktan gör oss till dess slav. När denna affekt härskar så räcker den till för att låta världen framstå som ett helvete för oss: därför är den också från sinnelagets sida den tillräckliga grunden för att framkalla en pessimistisk världssyn.”³⁶ Den källa som Fischer huvudsakligen använder sig av är Gwinners biografi. Den tendens att förklara pessimismen med dess upphovsmans psykologi som man där kan skönja har hos Fischer antagit också en moralisk dimension. Pessimismen har sina rötter i en överkänslighet hos Schopenhauer, således är den en överreaktion på det obehagliga som finns i världen, således är den ett tecken på feighet, således på moralisk (om inte logisk) grund ohållbar.³⁷

Exemplen på Schopenhauerkritiker som söker vederlägga pessimismen med hänvisning till dess ursprung i upphovsmannens överkänslighet kunde utan ansträngning mångdubblas. Jürgen Bona Meyer, professor i filosofi i Bonn, menar att Schopenhauers pessimism bär ”vittnesbörd om ett sjukligt upprört svartgalligt temperament”.³⁸ Hos Max Nordau är pessimismen en besvikelse över att tillvaron inte är inrättad så som man skulle vilja när den inte är hyckleri eller vansinne.³⁹ Och naturligtvis är den ett degenerationssymptom.⁴⁰ Detta är alltså en helt grundläggande topos i Schopenhauerkritiken.

Om Fischer et consortes ser pessimismen som ett symptom på oförmågan att stå emot en irrationell rädsla (och således som ett tecken på feighet) kom andra att intressera sig för pessimismen som ett patologiskt fenomen. Den tyske neurologen P. J. Möbius gav 1899 ut en Schopenhauerstudie där han inom ramen för en teori om geniets patologiska grundval försöker visa att hans pessimism är ett symptom på en från fadern nedärvd sjuklig svartsyn: ”Det är alls inte att betvivla att Schopenhauers livsuppfattning delvis bestämdes av hans medfödda hjärnbeskaffenhet, och att dyskolin var ett arvegods från fadern, om den också yttrade sig på annat sätt hos honom än hos fadern.”⁴¹ Möbius var varken först eller sist med detta slags analys. För Cesare Lombroso, som vid sidan av kriminalantropologin hyste ett specialintresse för geniets patologi, framstod Schopenhauer som ett särskilt modernt exempel på ett vansinnigt geni.⁴² Och i Sverige anför

Axel Herrlin i anslutning till Möbius Schopenhauer som det främsta exemplet på den ”depressiva och grubbelsjuka genitypen”.⁴³

För Möbius, Lombroso och Herrlin är Gwinners biografi en viktig källa, liksom den var det för Fischer. Hans vilja att söka en förklaring till Schopenhauers tänkande i hans känslighet tas över av dem som vill göra denna känslighet till en moralisk brist eller till ett patologiskt symptom.

Visst finns det undantag. En handfull privatlärda pessimister – Eduard von Hartmann, Philipp Mainländer, Julius Bahnsen – formulerar i anslutning till Schopenhauer filosofiska system som, även om de kritiserar olika aspekter av Schopenhauers filosofi och även om det filosofiska värdet av deras skrifter är rätt begränsat, tar hans filosofi på största allvar.⁴⁴ En annan privatlörd, Paul Rée, försökte i några små aforismsamlingar skapa ett slags modern moralistik, i Schopenhauers anda men rensad från hans systems metafysiska komponent.⁴⁵ Och i Frankrike lyfte psykologen och publicisten Théodule Ribot fram betydelsen av Schopenhauers moralfilosofi:

Det som är verkligt originellt hos Schopenhauer är hans moral. Ingen-ting liknande före honom. Hans lära skiljer sig från alla andras: – genom sin princip, ty den ställer sig lika likgiltig inför plikten som inför nyttan; – genom sina konsekvenser, eftersom den istället för att säga oss hur vi bör handla söker medlen för att inte handla. Med sina anspråk på att vara rent spekulativ, med sin pessimism, sin palingenesi, sitt nirvana ställer den sig framför läsaren som en oroande gåta.⁴⁶

Men dessa tänkare är just undantag. Det är talande att Ribot, till professionen psykolog, står för en av de allra minst psykologiserande av 1800-talets Schopenhauerläsningar. För på det hela taget är det den biografiska läsart som Frauenstädt och Gwinner för fram som blir den dominerande. Och även om det naturligtvis inte var deras avsikt blev resultatet att Schopenhauers lära kom att läsas som ett symptom på en svag och feg eller rent av sjuklig karaktär.

Summary

Kisses of Judas. On biographical readings of Schopenhauer by his disciples and critics. By Tobias Dahlkvist. This paper seeks to differentiate the view of the reception of Arthur Schopenhauer's philosophy around the turn of the 20th century by investigating how a programmatically biographical mode of reading him, first employed by his friends and disciples, was later turned into a weapon used against him.

After Schopenhauer's death in 1860, something of a dispute arose between Schopenhauer's friends as to who was his true disciple. People such as Julius Frauenstädt, Wilhelm Gwinner and Ernst Otto Lindner published books and articles in which they each argued that they had a privileged

position vis-à-vis Schopenhauer thanks to their friendship with him. By presenting their own relation to Schopenhauer as particularly intimate (and in the process implying or stating that Schopenhauer's other friends stood in a less intimate relation to him) they tried to give their readings of Schopenhauer more credibility. In this paper I argue that this strategy goes against the grain of Schopenhauer's notion of philosophy, since he regarded philosophy as a purely theoretical enterprise. Furthermore I seek to demonstrate that the arguments and mode of reading employed by in particular Frauenstädt (who tried to reduce the importance of Schopenhauer's pessimism with reference to his personality) and Gwinner (whose several biographies of Schopenhauer sought to explain his thinking with reference to events in his life), were later used by Schopenhauer's fiercest critics, exemplified primarily by a discussion of the historian of philosophy Kuno Fischer. It thus turns out that the disciples who tried most ardently to spread Schopenhauer's thinking after his death actually gave him a Judas' kiss.

Noter

1. Kuno Fischer: *Geschichte der neuern Philosophie. Neue Gesamtausgabe. Achter Band: Arthur Schopenhauer* (Heidelberg, 1893), 6: "Ich schreibe die Geschichte des jüngsten und letzten Philosophen der großen Periode, die unmittelbar von Kant ausging und durch die Kritik der reinen Vernunft im Jahre 1781 begründet wurde." Alla översättningar i denna artikel är mina egna.

2. Matthias Kofler poängter likheterna mellan Schopenhauer och den tyska idealismen, trots all polemik mot dess företrädare: "Standpunktwechsel' – Zur Systematik und zur philosophiegeschichtlichen Stellung der Philosophie Schopenhauers", i Fabio Ciraci, Domenico M. Fazio & Matthias Kofler (red.): *Schopenhauer und die Schopenhauer-Schule* (Würzburg, 2009), särskilt 49. Leon Miodoński betonar å andra sidan betydelsen av Schopenhauers radikala ifrågasättande av naturens förnuftighet: "Schopenhauer und das Paradigma des deutschen Idealismus" i Dieter Birnbacher, Andreas Lorenz & Leon Miodoński (red.): *Schopenhauer im Kontext. Deutsch-polnisches Schopenhauer-Symposium 2000* (Würzburg, 2002), 115.

3. Så sent som 1917 kan Paul Deussen beskriva Schopenhauer som den som fullbordat Kants kritiska filosofi och förutspå att den tid är nära då man endast kommer att tala om det kantsk-schopenhauerska sys-

temet, som tillgodoser alla filosofiska och religiösa behov: Paul Deussen: *Allgemeine Geschichte der Philosophie. Mit besonderer Berücksichtigung der Religionen*, 6 vol. (Leipzig, 1894–1917), vol. II: 3, 378. Deussen, bör kanske tilläggas, var Schopenhauersällskapets grundare.

4. Arthur Schopenhauer: *Die Welt als Wille und Vorstellung*, 2 vol. (1818/1844), vol. II, kap. 46, i: *Werke. Zürcher Ausgabe*, 10 vol., red. Arthur Hübscher (Zürich, 1977), vol. IV, 670.

5. Schopenhauer: *Die Welt als Wille und Vorstellung*, vol. I, § 15, *Werke*, vol. I, 123f: "Zwar könnte man sagen, daß *was* die Welt sei, ein Jeder ohne weitere Hülfe erkenne; da er das Subjekt des Erkennens, dessen Vorstellung sie ist, selbst ist: auch wäre dies insoweit wahr. Allein jene Erkenntniß ist eine anschauliche, ist *in concreto*: dieselbe *in abstracto* wiederzugeben, das successive, wandelbare Anschauen und überhaupt alles Das, was der weite Begriff *Gefühl* umfaßt und bloß negativ als nicht abstraktes, deutliches Wissen bezeichnet, eben zu einem solchen, zu einem bleibenden Wissen zu erheben, ist die Aufgabe der Philosophie."

6. I min avhandling *Nietzsche and the philosophy of pessimism. A study of Nietzsche's relation to the pessimistic tradition: Schopenhauer, Hartmann, Leopardi* (Upp-

sala, 2007) visar jag hur termen pessimism hos Schopenhauer definieras som uppfattningen att tillvaron inte kan rättfärdigas, vilket under ganska lång tid kom att förstås på högst olika sätt. Först efter Schopenhauers död, särskilt genom Eugen Dührings *Der Werth des Lebens. Eine philosophische Betrachtung* (Breslau, 1865) och Eduard von Hartmanns *Die Philosophie des Unbewussten. Versuch einer Weltanschauung* (Berlin, 1869) kom pessimismen att få en stabil begreppslig kärna, och syftade då på uppfattningen att livets värde är negativt och att icke-varat därför vore att föredra framför varat.

7. Schopenhauer: *Parerga und Paralipomena*, 2 vol. (1851), vol. I, Fragmente zur Geschichte der Philosophie, § 14, *Werke*, vol. VII, 150: "Die moralischen Resultate des Christentums, bis zur höchsten Askese, findet man bei mir rationell und im Zusammenhange der Dinge begründet; während sie es im Christentum durch bloße Fabeln sind."

8. I skrivande stund saluför Köpenhamnsantikvarietet Lyng & Søn ett exemplar av förstaupplagan för 210 000 danska kronor.

9. Måhända överdrivs dess betydelse ibland, inte minst bland engelskspråkiga Schopenhauerläsare. Men jag kan ändå inte annat än instämma i Bryan Magees omdöme: "The article wears well and still appears an impressive piece of work, trenchantly written, its quotations especially well chosen and stylishly translated." Bryan Magee: *The philosophy of Schopenhauer* (Oxford & New York, 1997 [1983]), 26.

10. John Oxenford: "Iconoclasm in German philosophy" i *The Westminster review*, new series III (1853); här citerad efter omtrycket i *Jahrbuch der Schopenhauer-Gesellschaft* 12 (1923–25), 392.

11. Oxenford: "Iconoclasm", 394.

12. Rüdiger Safranski skildrar i sin biografi över Schopenhauer Frauenstädt som en hunsad och nervös figur som behandlas otacksamt av Schopenhauer: "Frauenstädt ist der wackere Famulus; er publiziert eifrig, kommentiert die Lehre des Meisters, bekämpft die Gegner. Er fahndet in Büchern und Zeitschriften nach Bemerkungen über Schopenhauer und erstattet getreulich Bericht über seine Funde. Er besorgt für Schopenhauer Literatur und hilft auch schon einmal mit Nachrichten über Börsenkursen aus. Und doch wird er von ihm grimmig

zurechtgewiesen." ("Frauenstädt är den flitige assistenten; han publicerar ivrigt, kommenterar mästarens lära, bekämpar motståndarna. Han spanar i böcker och tidskrifter efter kommentarer om Schopenhauer och avger troget rapport om sina fynd. Han ombesörjer litteratur åt Schopenhauer och hjälper en gång också till med nyheter om börskurser. Och ändock blir han barskt tillrättavisad av honom.") Rüdiger Safranski: *Schopenhauer und die wilden Jahre der Philosophie. Eine Biographie* (Reinbek bei Hamburg, 1998 [1987]), 486.

13. Julius Frauenstädt: *Briefe über die Schopenhauer'sche Philosophie* (Leipzig, 1854), VI.

14. Frauenstädt: *Briefe über die Schopenhauer'sche Philosophie*, 33: "wol tiefer in den eigentlichen und wahren Sinn seines Systems eingedrungen sein müßte, als irgend Jemand". Dessa ord lägger Frauenstädt i munnen på mottagaren av breven, en vän som genom en artikel av Frauenstädt skall ha blivit varse Schopenhauer och nu skall ha uppmanat honom att närmare förklara dennes tänkande.

15. Frauenstädt: *Briefe über die Schopenhauer'sche Philosophie*, 323f: "Hieraus geht aber hervor, daß Optimismus und Pessimismus nur relativ gültige Aussagen über die Welt enthalten, nur Zeugniß ablegen von der Willensrichtung des Optimisten und Pessimisten. Wen die Welt und das Leben befriedigt, der wird sie natürlich gut finden, folglich in der Ethik dem Eudämonismus huldigen, dadurch aber nur Zeugniß von seiner weltlichen, das Leben liebenden und bejahenden Gesinnung ablegen. Wer umgekehrt, sei es durch eigenes schweres Leiden (*deuteros plous*) oder durch Mitgefühl mit fremdem, die Bitterkeit des Lebens gekostet hat, der wird diese Welt und das Leben in ihr schlecht finden, folglich in der Ethik der Resignation und Weltüberwindung zugethan sein." Orden *deuteros plous* med grekiska bokstäver i originalet.

16. Wilhelm Gwinner: *Arthur Schopenhauer aus persönlichem Umgange dargestellt. Ein Blick auf sein Leben, seinen Charakter und seine Lehre* (Leipzig, 1862).

17. Se David E. Cartwright: *Historical dictionary of Schopenhauer's philosophy* (Lanham, MD, 2005), artikel "Gwinner, Wilhelm von", 71f.

18. Denna skalle dyker sedan upp på flera

ställen i Schopenhauerlitteraturen: trots att Schopenhauer var liten till växten var hans skalle väldigt stor och dessutom på grund av sin form frenologiskt intressant.

19. Gwinner: *Arthur Schopenhauer aus persönlichem Umgange dargestellt*, 51: ”Der poetische Pessimismus Chateaubriand’s und Lord Byron’s mit dem philosophischen Schopenhauer’s in Verbindung gesetzt, bilden in der That eine seltsame Overtüre für die handlungsreiche Oper unseres Jahrhunderts!” Också bland andra Leopardi (54) och Hölderlin (115) framhålls som besläktade med Schopenhauer. Jfr 197 där pessimismen uttrycks som uppfattningen om människans uselhet.

20. Dessutom var Schopenhauer, som Giuseppe Invernizzi observerat, inte intresserad av att diskutera sin filosofi, som han ansåg vara fri från motsägelser och därför inte i behov av kritik. De personer som blev hans lärjungar var följaktligen tvungna att svära på systemet i befintligt skick. Invernizzi: ”Grundlinien und -tendenzen der Schopenhauer-Schule” i Fabio Ciraci, Domenico M. Fazio & Matthias Kofler (red.): *Schopenhauer und die Schopenhauer-Schule* (Würzburg, 2009), 150. Att hans lärjungekrets kom att bestå av tämligen medelmåttiga tänkare är på de premisserna inte att förundras över.

21. Ernst Otto Lindner: *Arthur Schopenhauer. Ein Wort der Vertheidigung* i Lindner & Frauenstädt: *Arthur Schopenhauer. Von ihm. Ueber ihn. Ein Wort der Vertheidigung von Ernst Otto Lindner und Memorabilien, Briefe und Nachlassstücke von Julius Frauenstädt* (Berlin, 1863), 97f.

22. Frauenstädt: *Memorabilien* i Lindner & Frauenstädt: *Arthur Schopenhauer*, 136: ”Obwohl Schopenhauer in der Regel um diese Stunde keine Besuche anzunehmen pflegte, da es seine Arbeitszeit war, so machte er doch mit einem Gaste meiner Art eine Ausnahme, liess mich neben sich auf das Sofa setzen und plauderte mit mir weit über eine Stunde.”

23. Gwinner: *Schopenhauer und seine Freunde. Zur Beleuchtung der Frauenstädt-Lindner’schen Vertheidigung Schopenhauer’s sowie zur Ergänzung der Schrift: ”Arthur Schopenhauer aus persönlichem Umgange dargestellt”* (Leipzig, 1863), 41f.

24. Frauenstädt: *Memorabilien*, 170: ”Wir sprachen vom Hunde. Der Hund, sagte Scho-

penhauer, ist eigentlich und ursprünglich ein Raubthier. Der Mensch hat ihn sich erst zu dem gezogen und gebildet, was er jetzt ist, zum zahmen Hausthier. Wenn es keine Hunde gäbe, fügte er hinzu, möchte ich nicht leben.”

25. Frauenstädt menar uppenbarligen allvar med sin kritik. Därför är det minst sagt ensidigt att som Thomas Weiner tala om Frauenstädt som en okritisk anhängare som slaviskt följer Schopenhauers självkaraktäristik utan att ta med *Neue Briefe* i beräkningen. Thomas Weiner: *Die Philosophie Arthur Schopenhauers und ihre Rezeption* (Olms, 2000), 86f.

26. Frauenstädt: *Neue Briefe über die Schopenhauer’sche Philosophie* (Leipzig, 1876), 99: ”Daß es keine dauernde Befriedigung gebe, mag richtig sein; aber daraus folgt doch nicht, daß die Welt nur von *Leiden* erfüllt sei. Denn es giebt doch unleugbar auch *Befriedigungen* des Willens, wenngleich sie von keiner ewigen Dauer sind.”

27. Frauenstädt: *Neue Briefe über die Schopenhauer’sche Philosophie*, 289: ”Wer aber so spricht, wer ein *erlösendes* Princip in der Welt findet und dessen endlichen Durchbruch für möglich hält, ist schon eigentlich kein *Pessimist* mehr. Denn der eigentliche Pessimismus endigt mit der *Verzweiflung*.”

28. Det är helt tydligt att senare arbeten som Arthur Hübschers standardverk *Denker gegen den Strom. Schopenhauer: Gestern – Heute – Morgen* (Bonn, 1988 [1973]) eller Rüdiger Safranskis med rätta hyllade biografi *Schopenhauer und die wilden Jahre der Philosophie* är Gwinner skyldiga mycket.

29. ”In meinem 17ten Jahre[,] ohne alle gelehrte Schulbildung, wurde ich vom *Jammer des Lebens* so ergriffen, wie Buddha in seiner Jugend, als er Krankheit, Alter, Schmerz und Tod erblickte.” (”I mitt 17:e år, utan någon lärd skolbildning, greps jag så av *livets elände*, som när Buddha i sin ungdom beskådade sjukdom, åldrande, smärta och död.”) Schopenhauer: *Der handschriftliche Nachlaß*, 5 vol., red. Arthur Hübscher (1966–75; München, 1985), vol. IV: 1, 96.

30. Wilhelm von Gwinner: *Schopenhauers Leben. Zweite umgearbeitete und vielfach vermehrte Auflage der Schrift: Arthur Schopenhauer aus persönlichem Umgange dargestellt* (Leipzig, 1878), 28.

31. Schopenhauer: *Parerga und Paralipomena*, vol. I, Fragmente zur Geschichte der Philosophie, § 1, *Werke*, vol. VII, 45: "Statt der selbsteigenen Werke der Philosophen allerlei Darlegungen ihrer Lehren, oder überhaupt Geschichte der Philosophie zu lesen, ist wie wenn man sich sein Essen von einem Andern kauen lassen wollte."

32. Friedrich Paulsen: *Schopenhauer, Hamlet, Mephistopheles. Drei Aufsätze zur Naturgeschichte des Pessimismus* (Berlin, 1900), 40: "es giebt keinen persönlicheren Philosophen als ihn". **Uppsatsen om Schopenhauer** publicerades ursprungligen i *Neue Rundschau* 1882; i den använda utgåvan är den något omarbetad och försedd med en kritik av Nietzsches *Schopenhauer als Erzieher*. Denna bok beskrivs av Richard Mehring som "einen überraschenden pessimismuskritischen Kontrapunkt" ("en överraskande pessimismkritisk kontrapunkt") i Paulsens författarskap i artikeln "Friedrich Paulsens Metaphysik anhand seiner 'Einleitung in der Philosophie'" i Thomas Steensens (red.): *Friedrich Paulsen. Weg, Werk und Wirkung eines Gelehrten aus Nordfriesland* (Husum, 2010), 72.

33. Fischer: *Geschichte der neuern Philosophie*, 125: "einer der glücklichsten Menschen [...], die je gelebt haben".

34. Fischer: *Geschichte der neuern Philosophie*, 126: "er hat den Pessimismus gelehrt und dargestellt, nicht erlebt und erduldet; er ist der Zuschauer, meinethalben der Schauspieler und Dichter, nicht aber der Charakter und Held des Pessimismus gewesen".

35. Thomas Weiner skriver i sin receptionsstudie att det är obegripligt ("gewissermaßen unverständlich") att Fischer kan rikta denna anklagelse mot Schopenhauer, som ju beskriver sin filosofi som rent teoretisk och menar att en etik aldrig kan bestå av påbud eller förbud: Weiner: *Die Philosophie Arthur Schopenhauers und ihre Rezeption*, 143.

36. Fischer: *Geschichte der neuern Philosophie*, 17: "Es giebt nichts Fürchterlicheres als die Furcht, hat Bacon gesagt. Die Tapferkeit befreit uns vom Schicksal, die Furcht macht uns zu seinem Sklaven. Wenn dieser Affect herrscht, so reicht er hin, um uns die Welt als Hölle erscheinen zu lassen: daher derselbe von Seiten der Gemüthsbeschaffenheit auch der zureichende Grund ist, um eine pessimistische Weltansicht hervorzurufen."

Detta argument återkommer sedan i olika tappningar flera gånger, t.ex. 136f. och 480f.

37. Som Weiner understryker (Weiner: *Die Philosophie Arthur Schopenhauers*, 144) är detta ett ohållbart argument: "Der Pessimismus ist argumentativ begründet. Man sieht also, daß Schopenhauer durchaus Argumente für seine pessimistische Position gebraucht und diese nicht etwa annimmt, weil seine Gemüthsverfassung ihn dazu dränge. Es mag schon sein, daß die Quellen einen etwas schwermütigen Schopenhauer zeigen, aber dies ist für die Frage nach Wahrheit oder Unwahrheit der Philosophie Schopenhauers bedeutungslos; das System könnte auch wahr sein, wenn sein Verfasser alles andrer als schwermütig gewesen wäre." ("Pessimismen är argumentativt begründad. Man ser alltså att Schopenhauer genomgående för fram argument för sin pessimistiska position och inte exempelvis antar den för att hans sinnesförfattning leder honom till den. De må vara riktigt att källorna visar upp en något svärmodig Schopenhauer, men detta är betydelselöst för frågan om sanningen eller falskheten hos Schopenhauers filosofi, systemet skulle också kunna vara sant om dess författare hade varit allt annat än svärmodig.")

38. Jürgen Bona Meyer: *Arthur Schopenhauer als Mensch und Denker* (Berlin, 1872), 44: "Das Zeugniß eines krankhaft erregten schwarzgalligen Temperaments".

39. Max Nordau: *Paradoxe* (7:e utgåvan, Leipzig, u.å. [1878]), 10f.

40. Nordau: *Entartung*, 2 vol. (Berlin, 1892–93), vol. I, 34.

41. P[aul] J[ulius] Möbius: *Ueber Schopenhauer* (Leipzig, 1899), 38: "Es ist gar nicht zu bezweifeln, daß Schopenhauers Lebensauffassung durch die angeborene Gehirnbeschaffenheit mit bestimmt wurde und daß die Dyskolie ein Erbtheil vom Vater war, wengleich sie in ihm sich anders darstellte als im Vater." Psykiatrihistorikern Holger Steinberg vill i sin habilitationsskrift över Möbius göra gällande att dennes syfte alls inte var att avfärda Schopenhauer genom att sjukförklara hans pessimism, utan att han bar på en genuin vilja att bidra till förståelsen av hans tänkande: Holger Steinberg: *Als ob ich zu einer steinernen Wand spräche. Der Nervenarzt Paul Julius Möbius. Eine Werkbiographie* (Bern, 2005), 267ff.

42. Cesare Lombroso: *L'uomo di genio* in

rapporto alla psichiatria, alla storia ed all'estetica. Quinta edizione di Genio e follia completamente mutata (Torino, 1888), t.ex. 82.

43. Axel Herrlin: *Snille och själssjukdom* (Lund, 1903), 88–92.

44. Jag beskriver denna strömning i avsnitt 2.1 och 2.2 i min *Nietzsche and the philosophy of pessimism*. För en än mer utförlig behandling av dem hänvisas särskilt till Giuseppe Invernizzi: *Il pessimismo tedesco dell'Ottocento. Schopenhauer, Hartmann, Bahnsen e Mainländer e i loro avversari* (Firenze, 1994) och Ludger Lütkehaus: *Nichts. Abschied vom Sein, Ende der Angst* (Frankfurt am Main, 2003 [1999]), del 1, kapitel 5–7.

45. Dessa mycket intressanta böcker, *Psychologische Beobachtungen* (1875), *Der Ursprung der moralischen Empfindungen* (1877), *Die Entstehung des Gewissens* (1885) och *Die Illusion der Willensfreiheit* (1885) finns med utförliga kommentarer utgivna som Paul Rée: *Gesammelte Werke*

1875–1885, red. Hubert Treiber (Berlin & New York, 2004).

46. Théodule Ribot: *La philosophie de Schopenhauer* (Paris, 1895 [1874]), 164: ”Ce qui est vraiment original dans Schopenhauer, c'est sa morale. Rien de semblable avant lui. Sa doctrine diffère de toutes les autres : – par son principe, car elle est aussi indifférente au devoir qu'à l'utile ; – par ses conséquences, puisqu'au lieu de nous dire comment agir, elle cherche les moyens de ne pas agir. Avec sa prétention d'être purement spéculative, avec son pessimisme, sa palin-génésie, son nirvâna, elle se dresse devant le lecteur comme une énigme inquiétante.” Studiet av Schopenhauer hålls i en nyutgiven studie över Ribot fram som ett slags katalysator för dennes intresse för viljan som psykologiskt problem, det område som hans kanske mest inflytelserika bok, *Les maladies de la volonté* (1883) skulle komma att behandla: Serge Nicolas: *Théodule Ribot. Philosophe breton, fondateur de la psychologie française* (Paris, 2005), 78.